

ΠΟΣΟ ΕΠΙΚΑΙΡΗ ΕΙΝΑΙ ΣΗΜΕΡΑ Η ΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΚΩΣΤΗ ΠΑΛΑΜΑ;

Μέσα στον κόσμο αυτόν, ο θεός της συνεργασίας, ευεργετικός. Όταν κατορθώνει να παραμερίσει πειρασμούς που ξυπνούν συνειδήματα κάθε λογής και πείσματα και πάθη, ξέρει να συναδελφώνει [...]. Αλλήλων τα βάρη βαστάζονται, αγάλια αγάλια πλάθεται μία κοινωνία αλληλεγγύης, η ιεραρχία σα να καταργείται, όχι για να ξεπέσει στην αναρχία, αλλά για να υψωθεί σε μία δημοκρατική πολιτεία. Εκεί οι γεροντότεροι φέρνουν την πείρα τους δοκιμασμένη, και οι νεώτεροι την αυτοπεποίθηση που περπατεί στερεώτερα. Έτσι το χρέος θερμαίνεται από την αγάπη και το τραχύ της καθημερινής ζωής μαλακώνεται.

Κωστής Παλαμάς, 1928 (Αποχαιρετώντας, ως Γεν. Γραμματέας, τον κόσμο του Πανεπιστημίου Αθηνών)

Ο Κωστής Παλαμάς (1859-1943) έχει προσφέρει, βέβαια, στα νεοελληνικά γράμματα τεράστιο και πολύμορφο έργο. Ωστόσο, κοιτάζοντας κανείς την ποίησή του από τη σκοπιά του σημερινού αναγνώστη, μπορεί να αναρωτηθεί εύλογα: Ο Παλαμάς ήταν πράγματι σπουδαίος ποιητής στην εποχή του, πόσο όμως επίκαιρος είναι σήμερα; Πόσο η ποίησή του μπορεί να ενδιαφέρει τον σημερινό Έλληνα, τον σημερινό πολίτη, τον σημερινό άνθρωπο;

Με όσα ακολουθούν, λοιπόν, θα προσπαθήσω να δείξω πόσο επίκαιρη εξακολουθεί να είναι και σήμερα η παλαμική ποίηση, φωτίζοντας ορισμένες μόνον πλευρές της.

Ο σημερινός Έλληνας ανήκει, βέβαια, στην πατρίδα του, συγχρόνως όμως η χώρα του και ο ίδιος τοποθετούνται πλέον στη μεγάλη οικογένεια της Ενωμέ-

νης Ευρώπης. Ο Παλαμάς, ξεπερνώντας τον εθνοκεντρισμό της εποχής του, είχε προφητικά αποφανθεί:

Η Αθήνα δεν υπάρχει πια' υπάρχ' η Ευρώπη.
(*Η Φλογέρα του Βασιλιά*, Άπαντα, τόμ. 5, σ. 138)

Και, ακόμη, στην Ευρώπη, δηλαδή στις αξίες του ευρωπαϊκού πολιτισμού, είχε εναποθέσει την πίστη και όλες του τις ελπίδες για το μέλλον της πατρίδας του αλλά και του ανθρωπίνου πνεύματος, σ' ένα ποίημα γραμμένο το 1915 για τον Ελευθέριο Βενιζέλο:

Η Ευρώπη, απέραντη φωτιά μέσ' στο σκοτάδι του άδη
(«Μια βραδιά σ' ένα σπίτι», *Βωμοί*, Άπαντα, τόμ. 5, σ. 149)

Αλλά ο σημερινός Έλληνας, ύστερα από τις πρόσφατες εξελίξεις στα Βαλκάνια, αντιμετωπίζει και μιαν άλλη, νέα πραγματικότητα, και είναι ανάγκη να επαναπροσδιορίσει τη στάση του απέναντι σε γειτονικούς λαούς που μέχρι τώρα γνώριζε ως προαιώνιους εχθρούς. Η υπέρβαση προς τη φιλία και τη συνεργασία είναι τόσο αναγκαία όσο και δύσκολη. Ο Παλαμάς, λοιπόν, την υπέρβαση αυτή την είχε πραγματοποιήσει για λογαριασμό μας. Ας δούμε πόσο σοφά, πόσο νηφάλια, πόσο ανθρωπina απευθύνεται σε όλους τους βαλκανικούς λαούς, και βέβαια και στους σύγχρονους του Έλληνες - δείχνοντας όμως έτσι και στους Έλληνες τους σημερινούς τον μόνο δρόμο που οφείλουν να ακολουθήσουν και που δεν μπορεί να είναι άλλος από τον δρόμο της ειρήνης και της συνεργασίας:

*Μπαλκανικοί αδερφοποιτοί, χορεύτε
τον πυρρίχιο χορό παλληκαρίσια,
το χορό το χαϊντούχο και τον κλέφτη,
και σύρτε το χορό με την αράδα
χεροπιασμένοι, ο ένας του άλλου, και όλοι.
Του τραγουδιού ας βροντήσει, σταυραδέρφια,
το τσάκισμα, κι ακούτε οι τόποι γύρω:*

- *Πλατιά είν' η γη μας για το τράνεμα όλων!*

(«Στη χώρα που αρματώθηκε», *Η Πολιτεία και η Μοναξιά*, Άπαντα, τόμ. 5, σ. 503)

Κι ακόμη, σήμερα, με την εισβολή στην κοινωνία, στον πολιτισμό και στην παράδοσή μας στοιχείων αλλόττριων, ξένων, διαφορετικών, που φέρνουν μαζί τους οι οικονομικοί μετανάστες, ερχόμαστε αντιμέτωποι με ένα άλλο οξύ, υπαρκτικό σχεδόν, πρόβλημα. Ενώ από τη μια μεριά πρέπει ασφαλώς να διατηρήσουμε την πολιτισμική μας ταυτότητα, από την άλλη οφείλουμε να δεχτούμε, να σεβαστούμε την πολιτισμική ταυτότητα του Άλλου, στο πλαίσιο μιας νέας, διαμορ-

φούμενης διεθνώς, πολυπολιτισμικής κοινωνίας. Και αυτό είναι δύσκολο και δημιουργεί ανησυχία και φόβο. Ο Παλαμάς έρχεται και πάλι να μας θυμίσει ότι ο ελληνικός πολιτισμός προέκυψε από την δημιουργική αφομοίωση ποικίλων πολιτισμικών στοιχείων που, λόγω της γεωγραφικής θέσης της Ελλάδας ανάμεσα σε τρεις ηπείρους, διασταυρώθηκαν στον τόπο αυτό κατά τη μακραίωνη ιστορία του. Και έρχεται να μας βεβαιώσει ότι ο πολιτισμός και η παράδοσή μας δεν διατρέχουν κανένα κίνδυνο από την επαφή με το διαφορετικό, γιατί η πραγματική δύναμη του ελληνικού πνεύματος υπήρξε ανέκαθεν η αφομοιωτική και συνθετική του ικανότητα. Από την εποχή ακόμη της μινωικής Κρήτης που δημιουργήσε -για να ανταποκριθεί, βέβαια, σε διαφορετικές τότε συνθήκες- τον όρο *συγκρητισμός*, η ελληνική αρμονία υπήρξε πάντα πολυφωνική, και αυτό συνιστά διαχρονικά την ταυτότητα του ελληνικού πνεύματος:

ΥΜΝΟΣ ΤΩΝ ΑΙΩΝΩΝ

*Μητέρα μας πολύπαθη, ω αθάνατη,
δεν είναι μόνο σου στολίδι οι Παρθενώνες
του συντριμμιού σου τα σπαθιά στα κάμανε
φυλαχτά και στεφάνια σου οι αιώνες.*

*Και οι πέτρες που τις έστησε στο χώμα σου
το νικηφόρο χέρι του Ρωμαίου,
κ' η σταυροθόλωτη εκκλησιά από το Βυζάντιο,
στον τόπο του πολύστylου ναού του αρχαίου,*

*Κι αυτό το κάστρο που μουνγγρίζει μέσα του
της Βενετιάς ακόμη το λιοντάρι,
κι ο μιναρές που στέκει, της ολόμαυρης
και της πικρότατης σκλαβιάς απομεινάρι,*

*Και του Σλαύου το διάβα αντιλαλούμενο
στ' όνομα που μας έρχεται στο στόμα
- με το γάλα της μάννας που βυζάξαμε -
σαν ξένη ανθοβολιά στο ντόπιο χώμα,*

*Όλα ένα νύφης φόρεμα σου υφαίνουνε,
σου πρόποννε, ω βασίλισσα, σα στέμμα,
στην ομορφάδα σου ομορφιά απιθώσανε
κ' είναι σα σπλάχνα απ' το δικό σου το αίμα.*

*Ω τίμια φυλαχτά, στολίδια αταίριαστα,
ω διαβατάρικα, από σας πλάθεται αιώνια
κόσμος από παλιά κοσμοσυντρίμματα,
η νέα τρανή Πατρίδα η παναρμόνια!*

(Η Πολιτεία και η Μοναξιά, Άπαντα, τόμ. 5, σ. 309)

Όμως, η μεγαλύτερη έγνοια του Παλαμά για τον τόπο του ήταν το πάθος του για την παιδεία, μια παιδεία σωστή, ελληνική αλλά όχι ψυχρή και σχολαστική και ψεύτικη, μια παιδεία ζωντανή, σύγχρονη, ουσιαστική, μια παιδεία για τον άνθρωπο. Το ποίημά του «Τα σκολειά χτίστε!», γραμμένο για να ενισχύσει τις προσπάθειες του εκπαιδευτικού δημοτικισμού και να στηρίξει την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του Ελευθερίου Βενιζέλου, αξίζει να ακούγεται και σήμερα. Γιατί ποιος Έλληνας σήμερα δεν ζητεί από την Πολιτεία και τους δασκάλους υψηλότερου επιπέδου δημόσια Εκπαίδευση, ουσιαστικότερη παιδεία για τα παιδιά του;

ΤΑ ΣΚΟΛΕΙΑ ΧΤΙΣΤΕ!

Με τη φλόγα που ψαίνει και που πλάθει,
με της καρδιάς τη φλόγα, με του Λόγου
τη δύναμη, ξεσκέπαστα, καθάρια,
και με τα χέρια, και με τα μαχαίρια,
τον τόπο πάρτε.

Κάτου σημάδια που έμπηξε το Ψέμα!
Τα ταξίματα φέρτε στις Αλήθειες
της ιερής το βωμό και τα σφαχτάρια.
Στον τόπο απάνου όχι πολέμων κάστρα
Τα σκολειά χτίστε!

Λιτά χτίστε τα, απλόχωρα, μεγάλα,
γερά θεμελιωμένα, από της χώρας
ακάθαρτης, πολύβοης, αρρωστιάρας
μακριά μακριά τ' ανήλιαγα σοκάκια,
τα σκολειά χτίστε!

Και τα πορτοπαράθυρα των τοίχων
περίσσια ανοίχτε, νάρχεται ο κυρ Ήλιος,
διαφεντεντής, να χύνεται, να φεύγη,
ονειρεμένο πίσω του αργοσέρον-
τας το φεγγάρι.

Γιομίζοντάς τα να τα ζωντανεύουν
μαϊστράλια και βοριάδες και μελτέμια
με τους κελαϊδισμούς και με τους μόσκους
κι ο δάσκαλος, ποιητής και τα βιβλία
να είναι σαν κρίνα.

(.....)

Και βαθιούς τράφους γύρω γύρω σκάφτε
και πύργους πολεμόχαρους υψώστε

και βαρδιατόρους βάλτε να κρατάνε
μακριά μακριά τον ψεύτη και τον πλάνο
της Ρωμιοσύνης.

Ξόβεργα και καρφιά κρατά και πάει
και πιάνει και καρφώνει και σκοτώνει
του φτερωτού πιο απ' όλα κυνηγάρης,
αρχίζοντας από τις πεταλούδες,
φτάνει στη Σκέψη.

(Η Πολιτεία και η Μοναξιά, Άπαντα, τόμ. 5, σσ. 360-361)

Από την ίδρυση του ελληνικού κράτους ως τις «ευρωπαϊκές» ημέρες μας, οι Νεοέλληνες βασανίζομαστε από ένα υπαρξιακό σχεδόν δίλημμα, ταλαντευόμενοι ανάμεσα στην ανάγκη να διατηρήσουμε την ένδοξη αρχαιοελληνική και μεσαιωνική αλλά και την πλούσια λαϊκή νεοελληνική κληρονομιά μας από την μια μεριά και την ανάγκη να την υπερβαίνουμε, από την άλλη, όταν οι καιροί το απαιτούν. Ο Παλαμάς, που ήταν βέβαια αρχαιογνώστης, αρχαιολάτρης και ελληνολάτρης όχι όμως και προγονόπληκτος ή εθνικιστής, έχει αντιμετωπίσει αυτό το δίλημμα και έχει αφήσει στους μεταγενέστερους μια υποθήκη διαρκώς επίκαιρη. Στο ποίημα «Οι Πατέρες», δημοσιευμένο το 1915 στην καρδιά του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, διαπιστώνει πως η νεότερη Ελλάδα συνεχίζει με τρόπο φυσικό την παράδοση της αρχαίας, αφού απλώς «τα παλιά βιολιά χτυπά με δοξαριές καινούριες» και, στη συνέχεια, στήνει βωμούς λατρείας και τιμής ακριβώς στους πνευματικούς πατέρες του νέου ελληνισμού: Τον Κορνάρο, ποιητή του *Ερωτόκριτου*, τον Ρήγα, τον Βηλαρά, τον Σολωμό, τον Κάλβο, τον Ν. Πολίτη, μελετητή του λαϊκού μας πολιτισμού και των δημοτικών τραγουδιών, τον Γ. Ψυχάρη που αγωνίστηκε για την καθιέρωση της ζωντανής γλώσσας του λαού. Απευθυνόμενος, στο τέλος, και αυτός ως πατέρας προς το παιδί του –στην πραγματικότητα προς τους νέους όλης της σύγχρονης Ελλάδας– το προτρέπει μεν να καλλιεργήσει και να βελτιώσει το «περιβόλι» που του κληρονομεί, συγχρόνως όμως του δίδει και μια συμβουλή που το απαλλάσσει από την υποχρέωση να υποτάσσεται τυφλά στην παράδοση, όταν αυτή γίνεται εμπόδιο για την επίτευξη κάποιων άλλων, εξίσου υψηλών όσο και αναγκαίων στόχων:

Παιδί, το περιβόλι μου που θα κληρονομήσης,
όπως το βρης κι όπως το δης να μην το παρατήσης.
Σκάψε το ακόμα πιο βαθιά και φράξε το πιο στέρεα
και πλούτισε τη χλωή του και πλάτηνε τη γη του,
κι ακλάδευτο όπου μπλέκεται να το βεργολογήσης,
και να του φέρνης το νερό το αγνό της βρυσομάνας,
κι αν αγαπάς τ' ανθρωπινά κι όσα άρρωστα δεν είναι,
ρίξε αγιασμό και ξόρκισε τα ξωτικά, να φύγουν,

και τη ζωντάνια σπείρε του μ' όσα γερά, δροσάτα.
Γίνε οργωτόμος, φυτευτής, διαφεντευτής.

Κι αν είναι

κ' έρθουνε χρόνια δίσεχτα, πέσουν καιροί ωργισμένοι,
κι όσα πουλιά μισέψουνε σκιασμένα, κι όσα δέντρα
για τίποτ' άλλο δε φελάν παρά για μετερίζια,
μη φοβηθής το χαλασμό. Φωτιά! Τσεκούρ! Τράβα,
ξεσπέρμεψέ το, χέρσωσε το περιβόλι, κόψ' το,
και χτίσε κάστρο απάνου του και ταμπουρώσου μέσα,
για πάλεμα, για μάτωμα, για την καινούρια γέννα,
π' όλο την περιμένουμε κι όλο κινάει για νάρθη,
κι όλο συντρίμμι χάνεται στο γύρισμα των κύκλων.
Φτάνει μια ιδέα να στο πη, μια ιδέα να στο προστάξη,
κορώνα ιδέα, ιδέα σπαθί, που θα είν' απάνου απ' όλα.

(Βωμοί, Άπαντα, τόμ. 7, σσ. 28-29)

Στο τέλος του 19^{ου} αι. η αποτυχία του εκσυγχρονιστικού προγράμματος του Χαρ. Τρικούπη και η ήττα του 1897 είχαν αποκαλύψει σε όλο της το μεγαλείο την παθολογία που μάστιζε το νεοελληνικό κράτος και τη νεοελληνική κοινωνία. Ο Παλαμάς, μπροστά στην κατάσταση αυτή που προδιαγράφει ζοφερό το μέλλον του ελληνισμού, δεν διστάζει να βγάλει από την ποιητική φαρέτρα του τα φαρμακερά βέλη της σάτιρας και να τα εκτοξεύσει εναντίον της ευτέλειας, της υποκρισίας, της κομπορρημοσύνης, της προγονοπληξίας, της ιδιοτέλειας, του τυχοδιωκτισμού που έχουν κυριαρχήσει στον τόπο του και θέτουν σε κίνδυνο την ίδια την επιβίωση και την ύπαρξή του. Αλλά, αναρωτιέται κανείς, πόσο διαφορετική είναι πράγματι η κατάσταση σήμερα, πόσο έχουν αλλάξει προς το καλύτερο τα πράγματα από τότε που ο ποιητής μας στα *Σατιρικά Γυμνάσματα*, ξεχειλίζοντας από οργή και αηδία για την απογοητευτική κατάντια του ρωμαίικου, κατηγορεί, καυτηριάζει και κατονομάζει τους υπεύθυνους;

Στ' ακάθαρτα κυλήστε μας του βούρκου,
και πιο βαθιά. Πατήστε μας με κάτι
κι από το πόδι πιο σκληρό του Τούρκου.

Διαβασμένοι, ντοτόροι, σπιρουνάτοι,
ρασοφόροι, δασκάλοι, ρουσφετλήδες,
οικοπεδοφαγάδες, αβοκάτοι,

κομματάρχηδες και κοτζαμπασήδες,
και της γραμματικής οι μανταρίνοι
και της πολιτικής οι φασουλήδες,

ταρτούφοι, ραμπαγάδες, ταρταρίνοι!

(.....)

Ρωμαίικο, να! Με γεια σου, με χαρά σου.

(*Σατιρικά Γυμνάσματα, Άπαντα, τόμ. 5, σ. 251*)

Η παλαμική ποίηση όμως δεν αποδεικνύεται επίκαιρη μόνον για τον σημερινό Έλληνα πολίτη, καθώς δεν περιορίζεται μόνον στον «λυρισμό του εμείς», όπως τον έχει χαρακτηρίσει ο ίδιος ο Παλαμάς, με τον οποίο απευθύνεται προς όλους τους Έλληνες εκφράζοντας τη συλλογική εθνική συνείδηση, αλλά, ως «λυρισμός του εγώ», αποτυπώνει και προσωπικά συναισθήματα, βιώματα και προβληματισμούς που συγκινούν και απασχολούν τον άνθρωπο όλων των πατρίδων και όλων των καιρών.

Σήμερα, η παγκοσμιοποιημένη οικονομία της εποχής μας έχει αναγάγει το κέρδος και τον ανταγωνισμό στις μοναδικές, σχεδόν, αξίες της ζωής, κάθε όμως σκεπτόμενος άνθρωπος, με τη συνειδησή του σε εγρήγορση, αισθάνεται οξύ το αίτημα, το ηθικό αίτημα για κοινωνική δικαιοσύνη, για δίκαιη κατανομή του πλούτου, για την μη εκμετάλλευση του ανθρώπου από άνθρωπο αλλά και από το σύστημα. Ο Παλαμάς ενισχύει την ευαισθησία μας για όλα αυτά τα προβλήματα με στίχους όπου ο ίδιος ταυτίζεται με τον εργάτη και διεκδικεί το δίκιο του:

Εμείς οι εργάτες είμαστε που με τον ιδρωτά μας

ποτίζουμε τη γη για να γεννά

καρπούς, λουλούδια, τ' αγαθά του κόσμου ολόγυρά μας

φτωχή, αλουλούδιαστη, άκαρπη, μονάχα η αργατιά.

(.....)

Στου κόσμου τους θησαυριστές το βιος σου, εργάτη, νόμοι

στο τρώνε αδικητές χωρίς ντροπή.

Αγκαλιαστήτε, αδέρφια, ορθοί! Με μια καρδιά, μια γνώμη,

Δικαιοσύνη, βρόντηξε, και λάμψε, Προκοπή!

(«Εμείς οι εργάτες...», *Δειλοί και Σκληροί Στίχοι, Άπαντα, τόμ. 9, σ. 165*)

Από τότε που ο άνθρωπος της εποχής μας πάτησε το πόδι του στη Σελήνη και άρχισε να διερευνά με τη βοήθεια της επιστήμης και της ταχύτατα αναπτυσσόμενης τεχνολογίας τα μυστήρια του αχανούς διαστήματος, ο κάτοικος του μικρού πλανήτη μας στρέφει με θαυμασμό αλλά και αγωνία το βλέμμα του προς το άπειρο, αναστοχαζόμενος πάνω στην ταυτότητα, τον προορισμό και το στίγμα του σε σχέση με το θαυμαστό σύμπαν. Το ανθρωπινό αυτό βίωμα, ιδιαίτερα έντονο στις ημέρες μας, έχει ήδη αποτυπώσει με έξοχο ποιητικό τρόπο ο Παλαμάς, εντυπωσιασμένος και αυτός από τις τότε προόδους της αστρονομίας:

Γύρω στο εφτάστερο τ' Αμάξι ουρανοδρόμοι

αμέτρητοι, γιγάντων κόσμοι και θηρίων,

ο Γαλαξίας, ήλιων ωκεανός, ο Ωρίων,

τα Ζώδια, του Απείρου τέρατα και τρόμοι.

Μουγκρίζει ο Λέων στην ερημιά των αιθερίων,
κ' η Λύρα παίζει, και σαν τρόπαιο και η Κόμη
της Βερενίκης δείχνεται, ρυθμοί και νόμοι
μέσα στο χάος χάνονται των μυστηρίων.

(.....)

Μόνο η ψυχή μου σαν το πολικό τ' αστέρι
ασάλευτη, όμως λαχταρίζοντας προσμένει
δεν ξέρει από πού έρχεται, πού πάει δεν ξέρει.

(Η Ασάλευτη Ζωή, Άπαντα, τόμ. 3, σ. 23)

Υπάρχουν δυο βιώματα που συγκλονίζουν ανέκαθεν τον άνθρωπο και τροφοδοτούν μονίμως την ποίηση: η υπέρτατη ευτυχία του έρωτα και ο υπέρτατος πόνος του θανάτου. Ο Παλαμάς έχει δοξολογήσει την Αγάπη με ανεπανάληπτο πράγματι ως τις ημέρες μας τρόπο:

Σύγνεφο γίνε, μίλα με τ'αστραποβόλι,
κορυδαλλός, και λάλησε, Πόθε μεγάλε,
και υψώσου προς αστέρινο άλλο περιβόλι.
Όλη τη μουσική μέσ' στην αγάπη βάλε,
και βάλε των παιδιών την αθωότητα όλη,
και βάλε κι όλη σου την ομορφιά, και πάλε
θάχης τον ίσκιο της αγάπης όχι εκείνη
εκείνη λάμπει, καίει, φωτίζει και δε σβήνει!

(Φοινικά, Άπαντα, τόμ. 3, σ. 132)

Της μοίρας του όμως ήταν να συμπυκνώσει, επίσης, σε ένα σπαρακτικό μοιρολόγι τον οξύτερο ανθρώπινο πόνο, τον πόνο του γονιού που χάνει το παιδί του, αυτόν που βίωσε και ο ίδιος ύστερα από τον θάνατο του τετράχρονου γιου του Άλκη, καθιστώντας έτσι το ποιητικό μοιρολόγι του μονίμως επίκαιρο σε κάθε ανάλογο τραγικό γεγονός:

Άφκιαστο κι αστόλιστο
του Χάρου δε σε δίνω.
Στάσου με τ' ανθόνερο
την όψη σου να πλύνω.

Το στερνό το χτένισμα
με τα χρυσά τα χτένια
πάρτε απ' τημανούλα σας,
μαλλάκια μεταξένια,

μήπως και του Χάροντα,
καθώς θα σε κοιτάξη,
του φανής αχάιδευτο
και σε παραπετάξη!

(Ο Τάφος, Άπαντα, τόμ. 3, σ. 394)

Και έχει δώσει, ακόμη, την ποιητικότερη έκφραση στον ακατανίκητο πόθο του ανθρώπου, όταν απελπισμένος θρηνεί μπροστά στον τάφο του προσφιλέστερου νεκρού του, να ταφεί στο πλάι του:

Πού είναι τα πόδια μου εμέ και τα χέρια και πού τα φτερούγια
για τα ταξίδια περήφανα σ' άφταστα τα κορφοβούνια;
Για μένα, εσείς ιδεών ουρανοί και παράδεισοι ερώτων;
Μένα ο δικός μου ο παράδεισος είν' ένας λάκκος, μια φούχτα
χώμα, σκαφτό στο πλευρό του δικού σου του λάκκου, ακριβέ μου.
Μένα η κορφή και το τέλος του δρόμου είν' αξύπνητος ύπνος.
Κι αν Πασίχαρος είσαι, από σε μια χαρά ζητιανεύω:
Τόπο στο πλάι σου να ρθω και να γύρω όπου κείτεσαι, τόπο!
Τόπο για με το κορμί, μια πληγή, στο σπιτάκι σου τόπο!
Τόπο για με την ψυχή που ονειρευόταν όλο τον ήλιο
κ' ένας αράπης την έδερνε πάντα σ' ανήλιαγη τρύπα.
Τόπο για με την καρδιά, την πολύσπαρτη γη, πάντα χέρσα.
Προσκεφαλάκι μου γίνε, το χέρι σου δος μου, μην τρέμης.

(Ο Τάφος, Άπαντα, τόμ. 3, σ. 438)

Ο Παλαμάς τάφηκε, πράγματι, πλάι στο αγαπημένο του παιδί, σε βαθιά όμως γεράματα. Με αυτοσυγκράτηση, με σοβαρότητα, με αξιοπρέπεια έκρυψε τον πόνο του «στη χώρα την κατάνακρη του αμίλητου», όπως ακριβώς μας το περιγράφει σε ένα οκτάστιχο που προβάλλει και σήμερα ως πρότυπο ζωής:

Τον πόνο σου εδώ πέρα μη τον παρατάς,
με μια φροντίδα μητρική ταξίδεψέ τον,
όπου ζωή, όπου όνειρο, στα μακρινά και στα ψηλά
και πήγαινε τον ύστερα και ριζοφύτεψε τον
εκεί στη χώρα την κατάνακρη του αμίλητου
στα μάτια του συμμάζωξε και θάψε τη φωνή του,
κι ανίσως δε βαστάξουνε τα μάτια του και κλείσουνε,
κλείσε κ' εσύ τα μάτια σου και πέθανε μαζί του.

(Η Ασάλευτη Ζωή, Άπαντα, τόμ. 3, σ. 158)

Όσα καταγράφηκαν παραπάνω δεν δίνουν παρά αποσπασματική και ενδεικτική μόνον απάντηση στο αρχικό μας ερώτημα «πόσο επίκαιρη είναι σήμερα η ποίηση του Κωστή Παλαμά;» Ουσιαστική και έμπρακτη απάντηση στο ερώτη-

μά μας έχουν δώσει ήδη τα ίδια τα πράγματα, καθώς εδώ και δεκαπέντε περίπου χρόνια παρατηρείται μια σταθερή αλλαγή στάσης απέναντι στο φαινόμενο "Κωστής Παλαμάς", με αποτέλεσμα να επιστρέφουν στην ποίησή του όχι μόνον οι ερευνητές της λογοτεχνίας μας, οι οποίοι συνειδητοποίησαν ότι ήταν αδύνατον να ερμηνεύσουν πολλές πλευρές της ύστερα από τον Παλαμά ποίησής μας και ως τις μέρες μας χωρίς τη βαθιά, συστηματική και νηφάλια γνώση του τεράστιου παλαμικού ποιητικού έργου στο σύνολό του, αλλά και ένας σταθερά αυξανόμενος αριθμός αναγνωστών. Ανακαλύπτουν οι σημερινοί αναγνώστες στην παλαμική ποίηση καίριες απαντήσεις σε ό,τι κάθε φορά τους απασχολεί, είτε πρόκειται για ποιήματα που θερμαίνουν την ελληνική τους ψυχή, στους δύσκολους τωρινούς καιρούς της παγκοσμιοποίησης, είτε πρόκειται για ποιήματα που βοηθούν τον σύγχρονο άνθρωπο να αντιμετωπίσει το σκληρό και ισοπεδωτικό κάθε ανθρώπινης αξίας κοινωνικό περιβάλλον είτε για ποιήματα ενός πηγαίου λυρισμού που εξακολουθούν να συγκινούν ανεξάρτητα από τόπο και χρόνο. Γιατί ο Παλαμάς, με πίστη στη δύναμη της τέχνης, με επιμονή, με αυταπάρανηση, άφησε πίσω του μια ποίηση που ανταμείβει με άφθονα δείγματα υψηλής καλλιτεχνικής συνείδησης, προσωπικής συγκίνησης χαμηλών τόνων, φιλοσοφικού στοχασμού, μελαγχολικού ρεμβασμού ή και σάτιρας και (αυτο)σαρκασμού, όποιον, βέβαια, δεν την προσπεράσει με τις απλουστευτικές γενικεύσεις περί βερμπαλισμού και τις βολικές αιτιάσεις του μεγαλοϊδεατισμού ή του εθνοκεντρισμού. Και, επιπλέον, κληροδότησε μια ποίηση που την χαρακτηρίζει πλούσια και παλλόμενη από ζωντάνια γλώσσα, ευρεία κλίμακα εκφραστικών μέσων, επιγραμματική συχνά λιτότητα ύφους, υπαινικτική εικονοποιία, τολμηρή μεταφορικότητα και εκπληκτική ποιικιλία ρυθμών.